

4. Felbiger I. Methoden buch für die Lehrer der deutschen Schulen in den k. k. Erbländern. – Wien, 1775. – 783 s.
5. Helfert.J.A. Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Theresia. – Prag, 1860. – 543 s.
6. Krömer U. Johann Ignaz von Felbiger, Leben und Werk. – Freiburg-Basel-Wien, 1966. – 227 s.
7. Maier K. Das Werden der allgemeinbildenden Pflichtschule in Bayern und Österreich. Eine vergleichende Untersuchung von den Anfängen bis zur Gegenwart. – Ansbach, 1967. – 378 s.
8. Neue Sammlung Koenigl. Preußl. und Churfuerstl. Brandenburgischer ... Ordnungen, Edicten, Mandaten, Rescripten. Vom Anfang des Jahres 1751 und folgenden Zeiten. 1, Berlin o. J., Sp. 1099 – 1114, Nr. XX.
9. Polz P. Theodor Jankovic de Mirjevo. Die Theresianische Schulreform bei Serben und in Russland. – Phil. Diss. – Graz, 1970. – 503 s.
10. Stanzel J. Die Schulaufsicht im Reformwerk des Johan Ignaz von Felbiger (1724 – 1788). Schule, Kirche und Staat in Recht und Praxis des aufgeklärten Absolutismus. – Paderborn 1976. – 510 s.
11. Wangermann E. Aufklärung und staatsbürgerliche Erziehung. Gottfried van Swieten als Reformator des österreichischen unterrichtswesens 1781 – 1791. – Wien, 1978. – 94 s.
12. Zeil L. Zur Bedeutung der josefmischen Volksbildungsbestrebungen für die nationale Wiedergeburt der Slaven in der Habsburger Monarchie. //Wissenschaftliche Zeitschrift der Humbolt-Universität zu Berlin 17. – 397 s.
13. Zimmermann W. Die Anfänge und der Aufbau des Lehrerbildungs-und Volksschulwesens am Rhein um die Wende des 18. Jahrhunderts (1770 – 1826). Ein Beitrag zur Geschichte des rheinischen Schulwesens. 1. Teil. – Köln, 1953. – 321 s.

УДК 371. 13 (091

Л.Є. Петухова

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ПРОТЯГОМ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкриваються особливості трансформації системи підготовки педагогічних кадрів позашкільної освіти протягом ХХ століття.

The specific features of transformation of the system of preparation the teachers of out-of-school education during the 20th century are exposed in the article.

Одночасно з соціальними, економічними та політичними перетвореннями в нашій країні відбувається активний процес формування нової системи освіти. Позашкільна ж освіта, як відомо, займає вагоме місце в системі безперервної освіти і визнається одним із пріоритетних напрямків реформування і розвитку державної політики щодо освіти.

Слід зазначити, що позашкільна освіта визначається як система навчальних закладів, у яких учні та вихованці набувають сукупність знань, умінь та навичок у вільний від навчання час. Крім цього, позашкільна освіта має на меті забезпечити потреби особистості щодо творчої самореалізації, здобуття нової інформації за інтересами інтелектуального і духовного розвитку, вміння її застосувати у конкретних випадках, підготовки дітей і молоді до активної професійної і громадської діяльності [8: 14–15].

Особливу роль у позашкільному вихованні відіграють дорослі, які беруть участь як партнери у спільній діяльності, і відповідно вносять в атмосферу життя дітей виховний зміст, допомагають набуті і усвідомити новий досвід, виробити адекватні шляхи взаємодії зі світом, орієнтуватися у системі цінностей. Все це можливо, якщо майстерність педагога буде відточена роками навчання, коли він буде досконало володіти базовими знаннями з загальної педагогіки, вікової психології, психодіагностики та вміти застосовувати їх у своїй діяльності. На необхідність формування державної системи підготовки педагогічних кадрів для

позашкільних закладів, змістове наповнення, оптимізацію шляхів вказували такі вчені і педагоги, як Л.К.Балясний, В.М.Бехтерів, П.П.Блонський, К.Н.Венцель, Н.І.Ільминський, П.Ф.Каптерів, Н.І.Карєєв, Н.О.Корф, Н.К.Крупська, А.С.Макаренко, В.Я.Стоюнін, Л.Н.Толстой, К.Д.Ушинський, С.Т.Шацький, К.П.Яновський та ін.

Мета статті – розкрити трансформацію системи підготовки педагогічних кадрів позашкільної освіти протягом ХХ століття.

У середині ХІХ – початку ХХ століття просвітницька діяльність громадських організацій і приватних осіб, яка була спрямована на задоволення освітніх питань населення, стала називатися „позашкільною освітою”, а першими її пропагандистами й дослідниками стали: К.Н.Венцель, В.І.Водовозів, І.І.Горбанів, О.У.Зеленко, П.Ф.Каптерів, Н.І.Карєєв, Н.О.Корф, П.Ф.Лесгафт, П.І.Макушін, Є.Н.Мединський, В.Г.Морозова, К.Д.Ушинський, В.І.Чарнолуський та ін. Саме завдяки інтелігенції почали створюватися такі позашкільні заклади, як недільні та вечірні школи, загальноосвітні й професійні курси для дорослих, повторювальні класи, народні університети, а також народні читання, публічні лекції, народні бібліотеки, народні будинки, театри тощо. Звичайно, що керівники таких установ не мали спеціальної підготовки, за рідким виключенням наявності педагогічної освіти; головним вважалось покликання “нести освіту у народ”.

Необхідно зауважити, що для отримання вищої педагогічної освіти не обов’язково було упродовж трьох років здобувати знання в галузі природничих, гуманітарних і психолого-педагогічних наук в університетах чи інститутах. Учительський диплом можна було одержати навіть і не будучи студентом вищого навчального закладу. З середини 40-х років ХІХ ст. при університетах працювали комісії, що екзамінували осіб, які мали загальну підготовку. Отримати університетський диплом і звання домашнього вчителя прагнули люди, які не мали можливості навчатися в університеті, але бажали одержати посаду, що вимагала вищої освіти.

У 50-ті роки позаминулого століття вимоги до підготовки педагогічних кадрів в університеті було підвищено. Університетський диплом уже не означав присвоєння його власникові звання вчителя середньої школи (до цієї категорії відносили і вчителів позашкільних закладів). Щоб отримати таке звання, треба було скласти іспити з педагогіки та відповідної методики або закінчити спеціальні курси при навчальному окрузі. З листопада 1858 р. при всіх університетах почали діяти дворічні педагогічні курси для випускників, що присвятили себе педагогічній діяльності. Кожен, хто закінчував курси, повинен був написати та захистити твір на педагогічну тему, а також прочитати публічну лекцію. Випускники, які виявили особливі успіхи, здобували право викладати в університеті. Тих, хто мав середні успіхи, призначали до середніх навчальних закладів, а хто показав задовільні результати – вчителями початкових шкіл або позашкільних закладів. Фактично така градація призводила до проведення позашкільної роботи найгіршими випускниками вищих навчальних закладів.

Значним проривом у підготовці педагогічних кадрів і в позашкільній освіті взагалі можна вважати революцію 1905–1907 років, коли був знятий цілий ряд обмежень щодо створення позашкільних закладів, громадських організацій, виникали нові культурно-освітні товариства і клуби. Так, були створені “Суспільство сприяння позашкільній просвіті” при лізі освіти в Петербурзі, “Суспільство сприяння позашкільній освіті” в Москві і “Суспільство сприяння поширенню позашкільної освіти на Україні”. Одним із завдань цих організацій була підготовка керівників різних позашкільних установ до ефективної організаторської, виховної діяльності, удосконалення їх знань з теоретичних і практичних питань загальної педагогіки і психології тощо [7: 8–9].

Аналіз університетської освіти вчителів позашкільних закладів початку ХХ ст. дає змогу звернути увагу на особливості форм, змісту і методів навчання. З червня 1906 р. в університетах почали впроваджувати предметну систему навчання, перехід на яку мав двояке значення. З одного боку, вона розхитувала жорстку організацію навчального процесу, поживлявала викладання, взаємини між студентами й викладачами. З іншого – в зв’язку з вільним відвідуванням лекцій рівень підготовки знижувався, порушувалася послідовність

складання іспитів, студенти не вкладалися у встановлені терміни навчання. Проте існувала найголовніша перевага предметної системи – вона передбачала реалізацію особистісного підходу і особистісну свободу, яка ставала ознакою академічного життя, метою й засобом навчання та виховання фахівця.

Предметна система змінила навчальні плани, які, з урахуванням рекомендації викладачів, почали розробляти самі студенти. Індивідуальні плани містили не всі дисципліни факультету, а лише запропоновані для поглибленого вивчення. Студенти обирали й ретельно вивчали курси, сконцентровані навколо основного наукового напрямку позашкільної освіти. Завдяки предметній системі навчання було проведено педагогічний експеримент: студент мав можливість обирати навчальні курси з зазначенням спеціалізації відповідно до своїх наукових і професійно-педагогічних інтересів, особистісних якостей, здібностей і можливостей. Свобода викладання й навчання сприяла створенню атмосфери наукового пошуку, під час якого студенти й викладачі ставали колегами. Почали закладатися основи педагогіки співробітництва.

Проте предметна система підготовки майбутніх спеціалістів не виправдала себе на той час. І лише сьогодні відроджується і оновлюється цей педагогічний експеримент через впровадження Болонської декларації 1999 року з метою створення єдиного європейського і світового освітнього, наукового простору [5: 14–15].

Жовтневий переворот 1917 року відкриває новий етап розвитку освіти в Україні, зокрема позашкільний. Державне будівництво Радянської України відбувалося на фоні складних політичних обставин, голоду. Ці фактори негативно впливали і на галузь народної освіти. Так, за даними на 1921 рік в Україні майже 95 % дітей шкільного віку не мали можливості відвідувати школу, а кількість безпритульних дітей становила понад 1,5 млн. В цих умовах відновлення мережі загальноосвітніх шкіл, а також прототипів позашкільних закладів починає набувати незаперечного значення [4: 43–44].

Радянські керівники та організатори Наркомосу УРСР не раз наголошували на необхідності докорінного реформування системи підготовки спеціалістів для роботи в позашкільних закладах. Саме тому були підвищені критерії відбору педагогічних кадрів, а відтак на роботу брали людей переважно з вищою педагогічною освітою, при цьому був введений випробувальний тиждень. Час від часу проводились лекції, збори керівників гуртків для підвищення знань з основних предметів, ознайомлення з новими доробками вітчизняних вчених. Все це було на перший погляд позитивним надбанням, однак ці вимоги Народного комісаріату освіти виконувались лише у великих містах України (Харкові, Києві, Дніпропетровську тощо), і то нерідко формально. Наприклад, достатньо підготовленою для роботи в сфері позашкільної освіти вважалась людина будь-якої іншої спеціальності, яка пройшла тижневий курс ознайомлення з теорією і методикою навчання і виховання дітей. Погіршило справу підготовки фахівців з позашкільної освіти і двояке тлумачення виданої постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи”. Зокрема в документі ставиться завдання залучати до керівництва позашкільними закладами не тільки досвідчених педагогів, а й учених інженерів, агрономів, передовиків виробництва, раціоналізаторів та винахідників зі стійкими комуністичними поглядами. Саме тому нерідко у складних процесах виховання і навчання підростаючого покоління брали участь люди незнайомі з педагогікою, професій несумісних із знанням дитячої психології, індивідуальних і вікових особливостей, формами і методами розвитку творчої особистості.

Зважаючи на ці недоліки, гостро постало питання про підготовку нових учительських кадрів для постійно зростаючої мережі позашкільних закладів. Учительські семінарії були перетворені в трирічні педагогічні курси, збільшене їх число. У навчальні плани педагогічних курсів були включені соціологія, політекономія, історія соціалізму, Радянська Конституція, основні принципи єдиної трудової школи. Майже всі вчительські інститути були перетворені у вищі педагогічні навчальні заклади для підготовки вчителів шкіл другого рівня і позашкільних закладів. До кінця 1922 року в РСФСР діяли 57 вищих педагогічних

навчальних закладів, у яких навчалось понад 10 тисяч студентів, 154 трирічних педагогічних курсів і однорічних педагогічних курсів з 24 тисячами студентів [3: 44–45]. Таким чином, держава прийняла курс докорінного реформування підготовки фахівців з позашкільної освіти, який майже повністю зупинився під час Великої Вітчизняної війни. В ці роки спостерігається тенденція до погіршення якості професійної підготовки методистів і керівників гуртків, що призводить до різкого зниження показників ефективності діяльності позашкільних організацій. А саме Міністерство освіти в Україні було вкрай стурбоване якістю позакласної та позашкільної роботи, в його документах констатовалося, що в багатьох школах і позашкільних закладах потребувала докорінного поліпшення методика проведення гурткових занять, оскільки вони часто дублювали уроки, недостатньо спрямовувались на розвиток творчої самостійності, дослідницьких навичок школяра [9: 89–90].

Беручи до уваги і зауваження, держава проводить ряд реформ педагогічної школи у 1928–1930 роках. З цього часу вчителів готували інститути народної освіти, педагогічні технікуми та короткотермінові курси. При чому діяльність їх дещо диференціювалась: педагогічні технікуми та курси готували вчителів початкових класів та працівників дошкільних закладів; інститути професійної освіти – викладачів для середніх навчальних закладів (технікумів, профшкіл, робітфаків, ФЗУ, працівників бібліотек, преси, а також дитячих позашкільних закладів). Згодом була проведена реорганізація інститутів народної освіти. Так, одна частина цих навчальних закладів була перетворена в інститути соціального виховання для підготовки вчителів семирічної школи з трирічним строком навчання. Наприклад, у Київському інституті соціального виховання, створеному на основі постанови РНК України від 11 серпня 1930 р., було відкрито шкільний факультет з відділами: а) суспільнознавчий (підвідділи: соціально-економічний, мови й літератури); б) техніко-математичний; в) агробіологічний; дошкільний; дефектологічний; позашкільний.

Постанова ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. “Про навчальні програми і режими у вищій школі та технікумах” докорінно змінила методи і форми навчального процесу. Скасували бригадно-лабораторний метод, як універсальний метод навчання. Основними формами навчальної роботи стали лекції, семінари, практичні заняття. Було запроваджено дві екзаменаційні сесії на рік з індивідуальною оцінкою знань. До навчальних планів увійшли такі предмети, як українська мова й література (120 год.), історія України (80 год.). Велика, неоціненна роль у підготовці медпрацівників належала ще й короткотерміновим курсам. Так, упродовж 1932–1933 років на шестимісячних курсах було підготовлено 9300, на чотиримісячних – 4000 працівників дошкільних та 2000 позашкільних закладів [6: 34–36].

З 50-х років ХХ століття починається новий етап, коли держава проводить стабільну політику щодо відродження і розвитку позашкільних закладів, звертаючи увагу на першочерговість підготовки майстрів-педагогів в якості їх керівників. Ця державна підтримка полягала в наданні спільно з інститутами удосконалення вчителів методичної допомоги класним керівникам, старшим і загоновим вожатим, а пізніше – і організаторам позакласної та позашкільної виховної роботи з дітьми, вихователям груп продовженого дня, учителям-керівникам шкільних клубів, гуртків тощо. Основними напрямками методичної роботи позашкільних закладів у цей період була організація постійно діючих шкіл, семінарів, факультативів, практикумів, лекторіїв, конференцій, тематичних читань, занять з активом, а також допомога у проведенні масових свят, ігор, змагань, оглядів, конкурсів. Така переорієнтація діяльності вимагала докорінного поліпшення роботи з підготовки відповідних спеціалістів. Зокрема учасники Республіканської наради працівників позашкільних закладів, яка відбулася 30 липня 1960 року у Львові, про це говорили відверто: “... пора, нарешті, вирішити, хто готує ці кадри. Їх немає. Ми лише збираємося один раз на п’ять років на короткотерміновий семінар і навіть не маємо можливості вислухати всіх бажаючих виступити.” Підтвердженням недостатньої уваги кадрам цієї сфери виступала також нерівність в матеріальному і правовому відношенні вчителів початкових класів для роботи в позашкільних закладах і педагогів школи [2: 53].

Та навіть за таких умов до методичних працівників та й керівників гуртків позашкільних закладів з боку партійних та комсомольських органів ставились досить високі вимоги. У заключному слові на згаданій нараді у Львові представник ЦК ЛКСМУ заявила, що "... у кожному дитячому позашкільному закладі повинні бути люди, які мають високу педагогічну і достатню політичну підготовку." Таке ставлення не могло не позначитися на вимогах до цієї категорії працівників з боку Міністерства освіти. У кваліфікаційних характеристиках посад керівників і педагогічних працівників дошкільних і позашкільних закладів, затверджених постановою Державного Комітету Ради Міністрів СРСР з праці і соціальних питань, зазначалося для всіх працівників (у розділі "Повинен знати"): "...постанови і рішення партії, уряду, ЦК ВЛКСМ, Центральної Ради Всесоюзної піонерської організації імені В.І.Леніна з питань комуністичного виховання молоді", а в розділі "Кваліфікаційні вимоги": "...для керівників обов'язкова вища освіта, а для методистів і керівників гуртків допускалася середня спеціальна освіта".

Проте характерно, що проблема підготовки кадрів для позашкільних закладів у вищих навчальних закладах так і не була повністю вирішена. Щоправда в цей період при педагогічних інститутах створювалися так звані факультети громадських професій, основною метою яких була підготовка майбутніх педагогів до роботи лекторами, пропагандистами мережі комсомольської освіти, екскурсводами ленінських кімнат, дописувачами до громадсько-політичних видань тощо. У той же час для позашкільної освіти більшість педагогічних навчальних закладів готували лише суддів з окремих видів спорту на спортивних кафедрах та керівників гуртків художньої самодіяльності через кабінети естетики [1: 63–66].

Мало що змінило в роботі з кадрами позашкільних закладів введення (на правах заступника директора школи) посади педагога-організатора позакласної та позашкільної виховної роботи з дітьми. Як стверджує Н.Водоп'янова, більшість з них і досі мали низьку кваліфікацію, яка обумовлювалася відсутністю системи їхньої професійно-педагогічної підготовки, невідпрацьованістю теоретичних питань підготовки майбутніх учителів до організаторської діяльності взагалі та організації виховної роботи зокрема. За її словами, на ці посади призначали колишніх комсомольських працівників, тому стиль і методи своєї роботи вони переносили до позашкільних закладів.

Таке ставлення до підготовки вчителів початкових класів, що займалися позашкільною роботою, призвело до послаблення уваги до цього важливого напрямку системи народної освіти, виникнення формального підходу до освітньо-виховного процесу в позашкільних закладах, коли оголошення всесоюзних і всеукраїнських акцій та експедицій носило масовий характер, позбавляло ці заклади можливості задовольняти індивідуальні потреби дитини в особистій творчій діяльності.

Отже, незважаючи на проведені в 70–80-х роках реформи в освітній галузі, проблеми підготовки та забезпечення педагогічними кадрами позашкільних закладів України повністю вирішити не вдалося. Відсутність чіткої системи підготовки вчителів початкових класів для роботи в позашкільних закладах, науково-обґрунтованої методики проведення занять, незадовільний стан навчально-методичної бази не дали можливості цим закладам повністю задовольнити потреби особистості у змістовному дозвіллі та отриманні додаткової освіти внаслідок участі школярів у науковій, технічній, художній, декоративно-прикладній, туристсько-краєзнавчій, фізкультурно-оздоровчій та інших видах діяльності. Така ситуація збереглася впродовж наступних років перебування України у складі СРСР. Не знайшла вона свого адекватного вирішення і в умовах незалежності.

Аналіз літератури з даної проблеми дав змогу визначити загальну тенденцію низької професійної підготовки випускників вищих закладів освіти (III–IV рівнів акредитації) у галузі позашкільної освіти і виховання. Наприклад, кількість лекційних та практичних годин, відведених на вивчення основ позашкільної освітньо-виховної роботи з дітьми та учнівською молоддю, в середньому становить від 8 до 16 год. (26 год. як виняток лише на IV–V курсах). Саме тому із 100 випускників 1993 р., які прийшли працювати в позашкільні заклади освіти,

понад 50% протягом трьох років ці заклади залишили. Головною причиною цього вони називають відсутність належних знань та вмінь у галузі позашкільної освіти, помилковість власного вибору та надзвичайну складність педагогічної роботи в позашкільному закладі, майже повну відсутність методичного і дидактичного забезпечення освітньо-виховного процесу позашкільного закладу та відповідно соціально-економічні негаразди в державі.

Таким чином, загальне вивчення досвіду роботи позашкільних закладів протягом ХХ століття, існуючих досягнень і недоліків, особливо у забезпеченні педагогічними кадрами цього важливого напрямку освітньої діяльності, приводить до висновку, що для виконання завдань, які ставляться на сьогоднішній момент перед системою позашкільних закладів щодо всебічного розвитку особистості, її підготовки до життя в нових соціально-економічних умовах незалежної України, необхідним є створення національної системи підготовки спеціалістів з позашкільної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берека В. Підготовка педагогічних кадрів для позашкільних закладів в умовах реформування освіти (60–70-ті роки) // Рідна школа. – 2000. – №3. – С. 63–66.
2. Дем'яненко Н. Загальнопедагогічна підготовка вчителя початкової школи в Україні (1862–1917 рр.) // Поч. школа. – 1999. – № 3. – С. 53.
3. Константинов Н. Великая Октябрьская социалистическая революция и начало коренных преобразований в области просвещения и воспитания (1917–1920). – М.: Просвещение, 1983. – С. 168.
4. Литовченко О. Розвиток форм і методів соціальної адаптації дітей у позашкільних закладах (1917–1920) // Шлях освіти. – 2000. – № 5. – С. 43–44.
5. Логінова Л. Історична ретроспектива теорії і практики позашкільної освіти // Шлях освіти. – 2003. – № 4. – С. 14–15.
6. Майборода В.К. З історії становлення і розвитку педагогічної освіти на Україні (1928–1941 рр.) // Поч. школа. – 1990. – №12. – С. 34–36.
7. Позашкільна освіта // Шкільний світ. – 2004. – № 21–23. – С. 8–9.
8. Пустовіт Г. Деякі аспекти методології позашкільної освіти // Шлях освіти. – 2000. – № 2. – С. 14–15.
9. Харінко Н. Створення і розвиток позашкільних закладів в українській РСР (1920–1945 рр.) // Рад. школа. – 1987. – №1. – С. 89–90.

УДК 37.041

Л.З. Проців

ПРОБЛЕМА САМОВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ

У статті доведено, що епістолярна спадщина українських письменників 20-30-х років ХХ століття мала значний виховний потенціал та виступала засобом стимулювання самовиховання школярів.

The article proves that Ukrainian writers' epistolary heritage of the 20s and 30s of the twentieth century had a considerable educational potential and acted as a means of pupils' self-education stimulation.

Інтеграція України в європейський освітньо-культурний простір потребує пошуку нових підходів до організації педагогічного процесу в навчальних закладах. У цьому контексті пріоритетного значення набувають гуманізація й демократизація освіти, утвердження нових цінностей, зорієнтованих на самоосвіту, самовиховання, самореалізацію особистості; концептуальні ідеї та положення стосовно розвитку освіти не лише як засобу здобуття інформації, засвоєння повного переліку знань, умінь, навичок, а й як процесу